

GELENEK VE MODERNLİK ARASINDA AİLE

Prof. Dr. Alev ERKİLET*

ÖZET

Türkiye'nin de aralarında bulunduğu Müslüman toplumlarda, Batı karşısında uğranılan askeri yenilgilere çare bulma gayreti içinde başlatılan savunmacı modernizasyon girişimleri, zaman içinde toplumun diğer kurumlarına da yayılmıştır. Bu süreç, Müslüman toplumlarda, psikolojik manada “travma” olarak da adlandırılabilir bir sarsıntıya, bir meşruiyet krizine yol açmıştır. Bu sarsıcı süreçte, aile, elde kalan son kale, modernleşmenin gelişini durdurabilecek son sığınak olarak algılanmaya başlamıştır. Aileyle alakalı bütün olumsuzlukların modernlikten kaynaklandığı kabulünden hareketle, İslam düşüncesinin özünden kopmuş bir “geleneğe” sarılmanın tüm sorunları çözeceğine inanılması, içinde yaşadığımız toplumsal gerçekliğe İslami perspektiften eleştirel bir nazarla bakma kabiliyetinin de kaybedilmesine yol açmıştır. Bu yaklaşım, Hz. Peygamber'in vefatından sonra asırlar içinde birikmiş ve İslami olandan uzaklaşmış pek çok örüntünün meşrulaştırılmasına ve kutsanmasına neden olmuştur. Bu yazıda, aile içinde ve toplumda, kadın ve erkek arasında ve genelde farklılıkların birbirini tamamlaması durumundan ziyade, bir hiyerarşinin ve toplumsal kaynaklardan eşitsiz faydalanma durumunun söz konusu olduğu iddia edilmektedir. Bu şartlar altında yapılması gereken, gerçeklerle yüzleşmek, bir adalet dini olarak İslam'ın ana kaynaklarına dayalı bir özeleştiri yapmak, her türlü eşitsizlik, ayrımcılık ve dışlamayı ortadan kaldırmak üzere stratejiler geliştirmek ve bunları hayata aktarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Savunmacı modernizasyon, bütünselci modernizasyon, meşruiyet krizi, gelenek, aile

Giriş

Disiplinler Arası Yaklaşımla Aile Kongresi'nde konuşma başlığı olarak “Gelenek ve Modernlik Arasında Aile” başlığını seçmemin nedeni, hem Türkiye'nin

* İbn Haldun Üniversitesi Öğretim Üyesi

içinden geçtiği tarihsel serüveni hem de bugün hayatlarımızı idare eden ana yaklaşım ve eğilimleri gelenek ve modernlik arasındaki bu diyalektik ilişki üzerinden anlayabileceğimizi hatta kavramsallaştırabileceğimizi düşünmemdir. Bu yazıda da, söz konusu diyalektik ilişkinin mahiyetine ve topluma olan etkilerine dair düşüncelerimi ortaya koymaya çalışacağım.

I.

Eisenstadt'a (1966: 1) göre modernleşme, 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da gelişmiş ve daha sonra diğer Avrupa devletlerine ve 19 ve 20. yüzyıllarda da Güney Amerika, Asya ve Afrika kıtalarına yayılmış olan toplumsal, ekonomik ve siyasal süreçler istikametinde meydana gelen değişimler olarak tanımlanabilir. Türkiye bu süreçlerle erken dönemde tanışmıştır. Osmanlı padişahları, 1700'lerin ilk çeyreğinden itibaren savaşlarda uğradığımız yenilgiler nedeniyle Batı'da neler olup bittiğiyle yakından ilgilenmeye başlamışlardır. "Neden yeniliyoruz?" sorusu soruluyor ve bu soruya, askeri teknolojinin yetersizliğinden, ordunun örgütlenmesindeki hatalara hatta askerlerin kıyafetlerinin elverişsizliğine kadar uzanan pek çok cevap veriliyordu. Bu ve benzeri sorgulamalarla başlamış olan askeri ya da savunmacı modernizasyon süreci, 20. yüzyıla gelindiğinde toplumun tüm kurumlarını içine alacak şekilde yayılmıştı. Bu, yalnızca Türkiye için geçerli bir değerlendirme değildir; İran, Mısır gibi İslam dünyasındaki pek çok ülke de benzer süreçlerden geçmişlerdir. Askeri alanda başlayan değişimler yavaş yavaş siyaset alanına, iktisat alanına, hukuk alanına, kültür alanına, en sonunda da ailenin alanına kadar genişlemiş, yaygınlaşmıştır. Biz buna savunmacı modernizasyondan bütünselci modernizasyona doğru değişim adını veriyoruz (Rustow 1973: 101). Bir başka deyişle modernleşme, "askeri meseleleri çözersek her şey çözülecek" düşüncesiyle başlamış ama yenilgiler devam ettikçe, Meşrutiyet'e, Avrupa hukuk sistemlerinin tercümesine ve nihayet Aile Nizamnamesine ve Medeni Kanuna kadar gelen bir süreç yaşanmıştır.

Bu süreç, Müslüman toplumlarda psikolojik manada travma olarak da adlandırılabilir bir sarsıntı, bir meşrutiyet krizi yaratmıştır. İslami değerlerin toplumsal hayattan uzaklaştırılması olarak algılanan bu ve benzeri süreçlere dönük tepki ve direnişler, pek çok İslami toplumsal hareketi ortaya çıkarmıştır (bkz. Erkilet

2017). Bu sarsıcı süreçte, ailenin, elde kalan son kale yani sığınacak, modernleşmenin gelişini durdurabilecek son sığınak olarak algılanmaya başladığı söylenebilir. Bu, kesinlikle anlaşılabilir bir endişedir, anlaşılabilir bir tepkidir. Bütün sömürgecilerin, bütün modernleştiricilerin aynı zamanda kadını ve aileyi dönüştürmek istemesiyle alakalı bir koru(n)ma refleksi olarak bu tepki, sosyolojik olarak da önemli ve anlamlıdır. Ancak bu çok kritik noktada, Müslüman toplumlarda yaşayan bireylerin zihninde şöyle bir denklem oluştu: “Biz aslında mükemmel bir aile hayatına sahip olan toplumlardık. Toplumumuzla ve ailemizle alakalı bütün olumsuzluklar moderniteden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla moderniteye mesafe koymak ve geleneğe sarılmak tüm sorunlarımızın çözümü olacaktır”. Bu ikilem içerisinde ve bu koru(n)ma refleksiyle geleneğe sarılırken, kendi özümüze İslami perspektiften eleştirel bir nazarla bakma kabiliyetini de kaybettik. Bir kere daha vurgulamak gerekirse, bu sadece Türkiye ile ilgili değil, İslam dünyasıyla alakalı genel bir sorundur. 1920 yahut 1890 yahut 1840 koşullarında yaşamadığımız halde, bugünkü aileyle ilgili algılarımız, anlama biçimlerimiz ve reflekslerimiz hala o günkü, can havliyle kendini korumaya dönük reflekslere dayanmaktadır. Bu yaklaşım bize hala ailenin farklılıkların birbirini tamamladığı bir yapı olduğunu söylüyor. Erkek ve kadının birbirinden farklı olduğunu ama ahenkli bir biçimde birbirini tamamladığını vurguluyor. Yin ve Yang gibi, siyah ve beyazın birbirini tamamlaması gibi. Sadece “dışarıdan” gelmekte olan tırnak içinde söylüyorum “bozucu modernist etkiler” bu yapıyı tehdit altında bulunduruyor.

II.

Bu yaklaşım, Hz. Peygamber’in vefatından sonra asırlar içinde yavaş yavaş birikmiş ve İslami olandan gitgide uzaklaşmış pek çok örüntünün de meşrulaştırılmasına, doğal kabul edilmesine hatta daha da ileri giderek söylemek gerekirse, kutanmasına neden oluyor. Hâlbuki hakikate, toplumsal gerçekliğin içine baktığımız zaman, farklılıkların birbirini tamamlamasından ziyade bir hiyerarşi, bir eşitsizlik, toplumsal kaynaklardan eşitsiz olarak faydalanma durumu görüyoruz. Bu eşitsizlik durumunu üç problem alanı üzerinden ele almak isterim. Bu eşitsizlikler aslında evrenseldir. Amerika’da siyahlarla beyazlar arasındaki ilişkiyi analiz etmek istediğimizde de, etnik ilişkileri analiz etmek istediğimizde de, evin içini analiz etmek istediğimizde de bu üç problem alanını konuşabiliriz. Bunlardan birincisi, ekono-

mik hiyerarşilerdir. İkincisi bizim politik olarak adlandırdığımız hiyerarşilerdir. Sonuncusu ise kültürel hiyerarşilerdir yani sembolik düzeyde susturulma durumudur.

En sondan başlayacak olursak, sembolik düzeyde susturulma, kişinin kamuoyu oluşturabilecek bir entelektüel kapasiteye, donanımına sahip olduğu halde sözünün dinlenmeye layık bulunmaması, kendisine kulak verilmemesidir. Buna örnek olarak kendi toplumumuzda hala geçerli olan kadınlarla ilgili bazı kalıp yargılara işaret etmek istiyorum. Mesela “saçı uzun aklı kısa” gibi, kadına güvenip yola çıkanın asla hedefine varamayacağı, kadının sözünün ancak kadına geçeceği gibi kalıp-yargılar. Bunlara göre, bir kadın sadece kendi kadın grubu içinde bir şeyler söyleyebilir ve ancak o zaman sözlerine itibar edilir, o zaman bu sözler dikkate alınır bir söz olur. Bu tür yaklaşımlar, kadın bireyin kamusal gündemleri belirleme kapasitesini sınırlandırmaktadır. Politik hiyerarşiler ise bireylerin özne olarak kendini gerçekleştirmesini ve toplumsal sistemi etkilemesini sağlayacak kararlara katılma haklarından mahrum bırakılması anlamına gelmektedir. Şiddet bu hakların en radikal biçimde kişinin elinden alınması durumudur. Zira şiddet karşıdaki üzerinde, onun hayatını elinden almaya kadar varabilen bir tahakküm ve otoriteye sahibi bulunduğu vurgusunu taşımaktadır. Yani şiddet mağduru, karşıdaki kişinin üzerinde istediği gibi tasarruf edebileceği bir nesneye indirgenmektedir. Elbette şiddetin sadece fiziksel olması gerekmez, sürekli bir baskı oluşturma, eşi ve çocuğu ile hiçbir şey istişare etmeme şeklinde de kendisini gösterebilir. “İstişare etme” kavramını önemsiyor ve kullanmak istiyorum çünkü katılımın İslam’daki anlamlı mekanizmalarından biri de istişaredir. Dolayısıyla kadınların bu istişare alanlarından dışlanması önemli bir sorun alanı olarak karşımızda durmaktadır.

Ekonomik hiyerarşi ve yoksulluk meselesine gelince; bu sorunun da sadece Türkiye’ye özgü olmadığını, dünyada daha çok kadınların yoksul olduğunu, yoksulların hatırı sayılır bir kısmının kadınlar olduğunu ve kadınların çocuklarıyla birlikte bu yoksulluk sarmalında yaşamak durumunda kaldığını biliyoruz. Bu konuda sayısız örnek vermek mümkün ama bir sendikanın davetlisi olarak bu toplantıda konuştuğumuz için özellikle emekle ilgili zorluklara işaret etmek istiyorum. Kadınlar söz konusu olduğunda eşit işe eşit olmayan ücretlerin ödenmesi, kadınların ücret karşılığı olmayan işlerde, sigortasız çalıştırılması, kadının ev içi hizmetlerinin ücretlendirilmemesi, ahenkli parçaların birbirini tamamladığı bir yapı içerisinde de-

ğil hegemonik bir toplumsal ilişki düzeni içinde yaşadığımız anlamına geliyor. Ama ben bunu sadece kadınlarla da sınırlandırmıyorum. Kadının içinde yaşadığı ailenin topyekûn yoksulluğa mahkûm edildiği kapitalist toplum düzenleri içinde yaşıyoruz. Bunlar da ailenin ahengini bozan faktörler olarak analize katılmalıdır. Bir kaç rakam vermek gerekirse; sadece son bir yılda iş başında olan kadın oranında yüzde 21’lik bir azalma oldu. Bu, Corona sürecinin kadın istihdamını erkeklere nazaran daha fazla ve olumsuz yönde etkilediğini gösteriyor. Afet dönemlerinde kadınlar erkeklere göre daha fazla işsiz kalıyor. İstihdamdan düşüyor. Bu kadınların içinde yer aldığı, parçası olduğu ailelerle alakalı da bir kaç rakam paylaşmak istiyorum. KONDA Genel Müdürü Bekir Ağırır’ın açıkladığı verilere göre (konda.com.tr), salgın öncesinde yapılan bir ankette 100 kişiden 29’u borçla, yardımla veya aile dayanışmasıyla ayakta kaldığını belirtmiştir. Ocak ayında her 100 kişiden 47’si istihdamdaymış ve çalışan her 38 kişiden 30’u işini kaybederse geçinemeyecek durumda olduğunu ifade etmiş. %55’i çok ciddi bir gelecek kaygısı yaşadığından bahsetmiş, ellerinde kendilerine bir ay yetecek yedek erzak ve geçimini temin edecek para olmadığını da eklemiş. Bu örneklere göçmenler ve özellikle göçmen kadınlar üzerindeki emek sömürsünü ve cinsel istismarı da eklemek istiyorum. Bu konuların detaylı araştırmalarla ele alınması önümüzde acil bir gereklilik olarak durmaktadır.

Yukarıda zikredilen örneklerin de gösterdiği gibi, şu an içinde yaşadığımız toplumsal koşulların mutlaklaştırılması ve kutsanması eğiliminin ciddi bir şekilde sorgulanması ve gözden geçirilmesi gerekiyor. Bu yaklaşımın geleneği İslamlaştırmak veya geleneği İslam ile meşrulaştırmak olduğunu düşünüyorum. Oysa İslami yaklaşım ve İslami duruş, mevcudu korumaya çalışan muhafazakâr bir yaklaşım değildir. Tam tersine mevcudu, “İslam hayattır”, “İslam emektir”, “İslam dayanışmadır” ilkelerinden hareketle değiştirmeye talip olan bir düşünce sistemidir. İslam, yoksulluğa karşı sosyal adaletçi bir mücadelenin harekete geçiricisidir. Bu mücadelenin sadece kadınlarla alakalı bir mücadele olmadığı malumdur ancak kadınlar söz konusu olduğunda, belirgin bir asimetrik ilişki ve hiyerarşinin de söz konusu olduğunu artık görmemiz gerekir. Rakamlar, tarihler, yaşananlar, gündelik hayatta tanık olduklarımız, gazeteyi açınca gördüklerimiz büyük resmi daha iyi idrak etmemize vesile olmalıdır. Her gün kadına yönelik bir şiddet vakasına uyanıyoruz. Şiddetin olduğu yerde, işsizliğin ve yoksulluğun olduğu yer-

de, kadın emeğinin ve bedeninin sonuna kadar sömürüldüğü yerde hegemonik bir ilişki vardır. Ahenkli bir denge yoktur. Bu sorunlar bizim sorunlarımızdır, bu sorunlar İslami sorunlardır.

Sonuç olarak; idealler ve gerçekler arasında, gelenekle modernlik arasında ‘İslami aile nedir?’ sorusuna toplumsal gerçeklikten kopmadan anlamlı bir cevap vermemiz gerektiğini düşünüyorum. Aileyi kişilikleri zedeleyen, şiddetle hâkim olunan bir bağımlılıklar zinciri olarak tanımlamak yerine, her biri hür iradesiyle, özgürce bir değerini birey olarak kabul edebilen, seven, saygı duyan insanların oluşturduğu, bu insanların birbirini omuzladığı bir muhabbet adası ve dayanışmacı güç birliği olarak anlamamız gerekiyor (ayrıca bkz. Erkilet 2020: 159-173). Sadece kadınların değil aynı zamanda çocukların da içinde bağımsız ve özgür bireyler olarak var olduğu gerçekten İslami bir ailenin sosyal adaletçi bir düzen içinde nasıl oluşması gerektiğiyle alakalı düşünce üretmeye hemen başlamakta büyük yarar olduğunu düşünüyorum.

KAYNAKÇA

1. Eisenstadt, S.N. (1966) *Modernization, Protest and Change*. New Jersey: Prentice Hall. Inc.
2. Erkilet, A. (2017) *Ortadoğu’da Modernleşme ve İslami Hareketler*. 7.b., İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
3. Erkilet, A. (2020) “Değişen Dünyada Kadın, Aile ve Sosyal Politikalara Dair Bazı Değerlendirmeler,” *Süreklilik ve Değişim Ekseninde Aile Olmak: Soruşturma* adlı kitabın içinde, İstanbul: Türe Kitap, ss. 159-173.
4. Rustow, D. (1973) “The Modernization of Turkey in Historical and Comparative Perspective,” *Social Change and Politics in Turkey* adlı kitabın içinde. (Ed.) K. Karpas, Leiden: E.J. Brill, ss. 93-106.

Aile Kongresi
Youtube Yayını

